

SKOLOR I MARK

DÅ, NU OCH I FRAMTIDEN

13

18

8

Innehåll

- 5 Förord
- 6 Bevarade skolor in i framtiden
- 8 Skolan genom tiderna – före och efter 1842
- 10 Skolorna blir fler
- 13 En skoldag under 1900-talets början
- 15 Läraren och lärarinnan
- 16 På och runt skolgården
- 18 Skolan som markör och demokratiskt verktyg
- 19 Framtidens skola – hur kommer den att se ut?
- 22 Förteckning över kulturhistoriskt värdefulla skolmiljöer i Marks kommun
- 23 Ordlista och källor

12

16

19

11

14

TEXT
Carina Carlsson, Västarvet
GRAFISK FORM OCH LAYOUT
Louise Sörensen,
Lojs Grafisk Kommunikation

FOTO
Ola Erikson
(samtliga foton om inget annat anges)

OMSLAGSFOTO
Ola Erikson
Skolbarn på museibesök i Backens skola, Örby

TRYCK
Joma Grafiska, Ljungby 2016
ISBN 978-91-981452-6-7

Förord

EN SKOLA ÄR EN PLATS SOM ALLA I EN BYGD HAR EN KOPPLING TILL och den ingår i det gemensamma minne som alla i ett område delar. Med denna skrift vill vi väcka intresse för skolorna i Mark, deras historia och bevarande.

Skriften är gjord som en del i den pågående uppdateringen av det kommunala kulturmiljöprogrammet. Syftet med programmet är att klargöra vilka kulturhistoriska värden som finns och hur de kan bevaras, brukas och utvecklas.

Kulturmiljöer hjälper till att förankra oss i tid och rum. De bevarar minnet av hur samhället fungerade och såg ut i tider som varit. De gör det också lättare att förstå samhällets utveckling, varför vårt samhälle ser ut som det gör och hur det fungerar idag. Ansvaret för bevarandet av dessa värdefulla miljöer delas av alla: så står det i kulturmiljölagen.

Skriften inleds med stadsarkitekten Lisa Östmans tankar kring skolbyggnaden som kulturarv idag och i framtiden, därefter följer ett historiesvep som tar oss med till skolelevs och lärares vardag från gångna tider fram till idag.

Skolor i Mark är gjord av Carina Carlsson, Västarvet. Till skriften har även Karin Lundberg, Västarvet, bidragit samt Linda Lövkvist och Lisa Östman, Marks kommun.

Bevarade skolor in i framtiden

Med den här skriften vill vi lyfta fram vad skolan representerar som plats för kollektiva minnen, berättelser och, inte minst, i form av stora arkitektoniska värden. Värden att bevara och vårda, även om skolbyggnaden ibland fått en ny användning.

På många mindre orter kämpar både elever, lärare och föräldrar för att bevara bygdens skola. Skolan är inte bara en plats för barnens undervisning i mindre samhällen utan även en viktig möteslokal och samlingsplats för de vuxna, också med ett stort symbolvärde för samhällets framtidstro.

Skolbyggnaderna i kommunen är ett gemensamt kulturarv. De berättar om synen på barn och undervisning, om lärares och lärarinnors status men även om den betydelse skolan haft i lokalsamhället under mer än 150 år, för kyrkan, staten och senare för Marks kommun.

Skolbyggnader är inte alltid helt okomplicerade arv att vårda. De slits, och nya krav på till exempel tillgänglighet och ventilation kräver stora ekonomiska investeringar. Likaså anpassningen till nya pedagogiska modeller. Den traditionella planlösningen med rader av likadana klassrum längs korridorer överges för nya arbetsätt som kräver mer flexibla skollokaler, något som kan vara svårt att skapa i en gammal skola.

Ibland gör mindre barnkullar tillsammans med nya krav och behov att undervisningen flyttar ut och annan verksamhet flyttar in. Så har skett i Hajom. De sista eleverna slutade i Hajomsskolan för sex år sedan, och nu har skolan fått en ny ägare som planerar att omvandla skolan till ett företagscentrum. För att säkerställa att skolbyggnadernas fina kvaliteter och detaljer inte försvinner när klassrummen byggs om till kontor och andra lokaler, så har särskilda skydds-

De flesta skolbyggnaderna ägs och förvaltas av kommunen. Det praktiska arbetet med att underhålla, reparera och projektera nya skolor ansvarar Teknik- och serviceförvaltningen för.

– Underhållsbudgeten för kommunens skolor och övriga lokaler är cirka 15 miljoner per år, säger Erik Glansin, projektledare på Teknik- och serviceförvaltningen. Skolor från förra sekelskiftet är inte yteffektiva. Samtidigt är de ibland enklare att underhålla än yngre skolor.

– Jag uppskattar att det finns en dialog inom kommunen idag om hur man ska renovera äldre skolor. Om färgsättning, materialval och vilka detaljer som är viktiga att behålla. Som på Fritsla gamla skola, där taket läcker in. Där kommer vi att behålla de gamla skorstenarna trots att de inte eldas i för de är viktiga för husets utseende. Vi kommer också att byta tillbaka från betongtakpannorna till lertegel som det varit förut.

Pontus Johansson, som är Hajomsbo sedan barnsben och även Byggnadsnämndens ordförande i Marks kommun, minns sin tid på mellanstadiet i Hajomskolan* från 1976–79 som en lekfull tid med många roliga aktiviteter.

Vad dyker upp först när du tänker tillbaks på din tid på Hajomskolan?

– Det första jag kommer att tänka på är vår lärare. Olle hette han, han var lite gammaldags. Sträng och tuff, men hade lätt för att se barnens behov. Jag minns att vi började varje dag med en psalm och bibelläsning.

Hur tror du dagens skola skiljer sig från 1970-talets skola?

– Skolan är annorlunda idag. Då skulle man lära sig saker och ting utantill, till exempel matteformler eller årtal när kungar dog. Idag får barnen istället lära sig hur man gör för att söka upp information. Jag minns fortfarande inte när Gustav Vasa dog, men jag har klarat mig alldeles utmärkt! Jag vet ju hur jag gör för att leta upp det när jag behöver veta det.

Hur ser du på att Hajomskolan ska göras om till företagsshotell?

– Det var tråkigt att skolan lades ned, men jag ser bara positivt på den förändring som är på gång nu. Bara det finns en verksamhet där så är det bra för bygden. Det kan lätt bli till en spökfastighet om det står tomt en längre tid. Jag hoppas att skolan i och med detta ska kunna bli ett nav i Hajom igen.

* Se bild sid 12

bestämmelser skrivits in i den nya detaljplanen som gjorts för skolområdet. Det innebär att du kommer att känna igen dig vid ditt nästa besök, även om den gamla matsalen gjorts om till kafé.

Det finns olika formella skydd för att bevara skolbyggnaderna som kulturarv till framtiden. På kommunal nivå används plan- och bygglagen. Skydd kan läggas in som så kallade q-bestämmelser i en detaljplan, såsom gjorts för Hajomskolan. Dessa reglerar att byggnaderna inte får rivas och att alla ändringar ska göras med hänsyn till bebyggelsens karaktär.

Enligt plan- och bygglagen ska alla ändringar på alla byggnader göras varsamt. I samma lag finns även ett förbud mot förvanskning av de byggnader och miljöer som bedömts som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Det vill säga att ändringarna inte får gå ut över byggnadens eller områdets karaktär eller särart. Exempel på sådan bebyggelse i Marks kommun som inte får förvanskas är skolmiljöerna som finns angivna i slutet av denna skrift.

Det starkaste skyddet är när en byggnad eller miljö blir förklarad som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Detta skydd används för exceptionellt värdefulla miljöer eller byggnader av nationellt intresse. Än så länge har ingen av skolorna i Mark skyddats på detta sätt, men Fritslaskolan och Backens skola i Örby anses vara av byggnadsminnesklass, och kan eventuellt komma att förklaras som byggnadsminne i framtiden.

Men det viktigaste skyddet är att skolbyggnaderna används och att det finns ett intresse för att bevara dessa spännande kulturmiljöer och bärare av samhällets kollektiva minnen. Något som vi hoppas att denna skrift kommer att uppmuntra till.

LISA ÖSTMAN, STADSARKITEKT

Skolan genom tiderna

– före och efter 1842

”
Skoldagarna började alltid med att man ställde upp sig i led i korridoren med armlängds avstånd och tågade in i klassrummet när läraren öppnat dörren. Man ställde sig vid sin plats och sjöng en psalm innan man bad morgonbön och fick sätta sig.
”

Föreställ dig en tid långt före varma element, skolbussar och surfplattor. Hur var det att gå i skolan då?

Före 1800-talets mitt fanns ingen skolplikt. Skolor fanns i viss mån ändå, redan under medeltiden i kyrkans och klostrens regi. Det fanns inget regelverk som styrde vad barnen skulle lära sig, därför varierade undervisningens innehåll från ort till ort.

Framför allt var det barnen i de högre samhällsklasserna som fick undervisning före 1800-talet. Så var det trots att det lagstadgats redan 1723 att föräldrarna var skyldiga att se till att barnen fick undervisning i hemmen där skolor saknades helt, antingen av dem själva eller någon annan. Att de flesta faktiskt kunde läsa under 1700-talet tyder på att många fick viss bildning i hemmet. Färre kunde emellertid skriva.

Med jämna mellanrum kontrollerades barnens kunskaper av prästen i det så kallade husförhöret.

År 1842 blev det obligatoriskt för alla barn att gå i skolan. I folkskolan skulle alla barn undervisas i läsning, räkning och katekesen (en lärobok om kristen tro). Reformen innebar att alla socknar skulle anställa

en utbildad lärare och bygga minst ett skolhus inom fem år. På många håll tog det betydligt längre tid att bygga färdigt, men också att få föräldrarna att skicka sina barn till skolorna, eftersom många barn behövdes i arbetet hemma på gårdarna. Undervisningen bedrevs till en början ofta i byggnader som redan fanns, till exempel sockenstugor. Ansvar för skolan förflyttades med tidens gång allt mer från kyrkan mot staten. Från och med 1989 togs det över av kommunerna.

Undervisning och arkitektur

De första skolhusen som byggdes utformades enkelt med skolsal i ena delen av huset och lärarbostad i den andra. Ett par årtionden efter folkskolereformen kom de första kraven på hur skolorna skulle se ut och vad de skulle innehålla. På uppdrag av staten upprättades normalritningar, som var rekommendationer om hur skolor skulle byggas. De togs fram för att till exempel pedagogiska och hygieniska krav skulle uppfyllas. Genom de stora, ofta södervända fönstren skulle dagsljus strömma in över de arbetande eleverna och belysa den svarta tavlan. Med högt i tak skulle den friska luften räckas till alla, och spridningen av tuberkulos skulle minska.

Med tiden fick kraven genomslag, och skolhusen runt om i landet blev allt mer lika varandra. Skolorna blev lätta att känna igen, var man än befann sig.

*Det var inte ovanligt att skolor byggdes med hjälp av donerade medel. **Frölichska skolan** i Istorp är exempel på en sådan skola, byggd år 1841 med testamenterade pengar från häradsskrivaren Gustaf Frölich. År 1874 utökades skolan med en småskola på övervåningen. I testamentet stod det att prästen skulle ha företräde till lärartjänsten. Detta tillämpades ändå in på 1920-talet. Skolan lades ned på 1970-talet och ägs numera av en privatperson.*

***Gunnlereds folkskola** i Sätilla är ett typexempel på hur skolor byggdes efter typritningar i slutet av 1800-talet. Den uppfördes 1880 i 1 1/2 plan med lärarbostad på övervåningen. Av stort kulturhistoriskt värde är också uthuset med avträden (utedass) och bryggghus, något som är väsentligt att bevara för förståelsen av äldre tiders skolmiljöer som denna. Skolan var i bruk till 1957, då en centralskola byggdes i Sätilla.*

Känd arkitekt ritade många byggnader i Mark
Lars Kellman (1857–1924) var en av Västsveriges mest anlitade arkitekter kring sekelskiftet 1900. Han ritade många byggnader i Västergötland, i synnerhet i Borås med omnejd. Han signerade ritningar till många sorters byggnader, inte minst skolor och industrier. Typiska drag i hans arkitektur är tegelomfattningar kring fönster och portar, slätputsade fasader i ljusa kulörer men kanske framför allt att blanda inslag från olika stilar. Kellman har bland annat ritat Fritsla-skolan, Knalleskolan i Kinna och Parkskolan i Skene. Fotot tillhör Skövde museum.

Folkskolan i Fritsla stod klar 1904 och innehöll då åtta stora skolsalar och två små lärarbostäder. Den ritades av arkitekten Lars Kellman och fick en tidstypisk utformning i jugendstil med småspröjsade fönster och ornamentik i form av blomstergirlander och omfattningar i tegel kring fönster och portar. Karaktären är monumental, liksom läget uppe på en höjd. Skolan används än idag och ligger numera i anslutning till ett större skolkomplex med undervisning från förskoleklass till årskurs nio.

Skolorna blir fler

I slutet av 1800-talet växte befolkningen snabbt, särskilt i industrierna Fritsla, Skene och Kinna. De stora barnkullarna ledde till behov av större skolor, och under årtiondena kring år 1900 uppfördes ett flertal skolbyggnader i Mark. De byggdes i flera våningar av sten och tegel, och gavs monumentala proportioner som en markering av skolans värde i samhället. De liknade inte sällan borgar eller palats och formgavs tidstypiskt enligt tidens trender i nyklassicistisk, jugend- eller nationalromantisk stil med påkostade fasader prydda av huggen sten, mönsternurning eller rika fönsteromfattningar.

En annan fas då det tillkom många nya skolbyggnader var 1950-talet. Skolor från denna tid byggdes i två eller tre våningar med fasader av tegel. Salar för slöjd samt rum för skolsköterska och vaktmästare skulle finnas i en lägre del vid sidan av. Orsaken till alla dessa nya skolbyggnader var att det under 1950-talet genomfördes en landsomfattande reform som innebar

att många små kommuner slogs ihop till större enheter. I Mark blev sju kommuner till sex större landsbygdskommuner och två köpingar. Som en följd av detta ökade skatteintäkterna och det fanns pengar till att investera i nya, större skolor. Detta behövdes eftersom barnkullarna som föddes på 1940- och 50-talen var stora. I Mark byggdes nya skolor i de flesta tätorterna; Öxabäck, Örby, Torestorp, Skephult, Skene Horred och Berghem.

I uthuset fanns ett utedass med en bänk med flera hål. På vintrarna när det var mycket kallt ville man helst inte gå dit ut. Då fick man försöka hålla sig tills man kom hem. Men ibland om det var riktigt tråkigt kunde man fråga om man fick gå ut, fast man inte behövde.

Torestorps skola är ett välbevarat exempel på en så kallad centralskola, en typ av skola som det byggdes många av under 1950-talet. Den ritades av Lantbruksförbundets byggnadsförening 1951. Från början fanns här två byggnader innehållande skolsalar samt lokal för träslöjd. Typiskt för centralskolorna är de förskjutna byggnadsvolymer och de tegelklädda fasaderna.

Skolorna placerades inte sällan nära kyrkan i sockencentrat, något som föll sig naturligt då kyrkoråden ansvarade för skolundervisningen ända till år 1930. Tillsammans med kyrkan och prästgården kom skolan att få en särställning. **Örby gamla skola** (även kallad Kyrkskolan) från 1904 är ett exempel på en sådan skola. På första våningen fanns en sal för småskolan och en för folkskolan, en konfirmationssal och ett kommunalrum. Lägenheter för folkskolläraren och småskolläraren fanns på andra våningen. I en intilliggande byggnad fanns slöjdsal och utedass. Örby gamla skola ingår i den kulturhistoriskt intressanta miljön kring Örby kyrka.

”
 Vi skulle vara i skolan varannan dag mellan klockan 8 till 2–3 på eftermiddagen. I småskolan började vi med en psalm och sedan tog vi fram en småskolebok och skrev och räknade. I storskolan fick vi lära oss katekesen och mycket annat.

Skolor med barn som måttstock

Boustedt och Heineman i Skara har ritat ett stort antal skolor och andra of-fentliga byggnader i Väst-sverige, bland annat Nya Sättilaskolan (1957) och Hajoms skola (1960) som kan ses ovan. Duon var verksam under perioden 1951–1970. Deras arkitektur består ofta av enkla och omsorgsfullt utformade byggnadsvolymer, tydligt uppdelade runt skolgården. Varje byggnadsvolum med sin funktion och varje klassrum med sin entré. Skolorna är utformade utifrån undervisningens och barnens behov i en humanistisk och lågmäld arkitektur som var typisk för 1950- och tidigt 1960-tal.

Skolor från 1940- eller 1950-talet är ofta lätta att känna igen. De ser i princip likadana ut överallt i Sverige. Framför allt centralskolorna av gult eller rött tegel med förskjutna byggnadsvolymer blev väldigt vanliga.

Många mindre skolor runt om på landsbygden lades ned vid den här tiden. Istället bussades eleverna till de större, centrala skolorna.

Nytt på 1960- och 70-talet var att skolbyggnaderna skulle göras flexibla för att kunna anpassas till framtida behov. Skolorna började byggas allt mer med utgångspunkt från pedagogiken. Nu etablerades tankarna om öppna planlösningar och klassrum i olika storlekar – samma idéer som lyfts fram också när dagens skolor planeras. Detsamma gäller elevers och lärares involvering i planeringen av skolhuset.

År 1974 invigdes Marks gymnasium i Skene. Att kommunen fick en egen gymnasieskola bidrog sannolikt till förlängd utbildning för många. Läsalet innan

den stod färdig (1973) läste endast 113 elever på gymnasium. Två år senare läste 620 elever vid Marks gymnasium.

Under 1960- och 1970-talet var behovet av nya skolor stort. Skolorna byggdes då ofta av fabriksstillverkade betongstommar som fogades ihop snabbt och effektivt på plats. Ett lokalt exempel är Tingvallaskolan i Skene som byggdes på bara åtta veckor.

Marks gymnasium är idag ett välkänt idrottsgymnasium med riksintag för basket. Skolan blev dock riksbeaktad redan när den ursprungligen invigdes 1974, som en av Sveriges modernaste. Många entréer och heltäckningsmattor skulle skapa en tyst och lugn inomhusmiljö. Mögelproblemen gjorde dock att skolan tidigt fick byggas om. Dagens skolbyggnad har också fått mycket uppmärksamhet, både för sin arkitektoniska utformning med en invändig "gata" mellan skolans olika funktioner, och för alla konstverk och utsmyckningar som finns där.

Småskollärare Margit Larsson med elever i klass 1–2 år 1943, Backens skola i Örby. FOTO: TILLHÖR FÖRENINGEN AKTIVA ÖRBYBOR.

En skoldag under 1900-talets början

På vissa sätt är det likadant att gå i skolan idag som under 1900-talets första hälft – läsning och räkning står på schemat, på rasten är man ute på skolgården och leker. Men mycket var annorlunda förr.

Citaten i rött kommer från elever som gick på Backens skola och Gullbergsskolan under 1930- och 40-talet. Backens skola lades ned 1948 och idag fungerar den som skolmuseum. Gullbergsskolan stängdes 2010.

Det tog oss 40–45 minuter att gå den långa vägen... Jag hade bara slamskor, det var skor som var gjorda av ett tjockt tyg med något under... Men en dag kom Jenny Börjesson (lärarinnan) och gav mig ett par kängor.

Magister Hellman var noga med att vi var renliga och en dag kallade han fram oss till katedern en och en och tittade om vi hade tvättat oss och var rena i öronen. Dom som var smutsiga fick pengar av Hellman och gå över till Konsumaffären och köpa en tvål och sen fick dom gå till brunnen och tvätta sig.

Min mor hade ibland inget bröd att skicka med mig, då kunde vi gå till Karl i Backen och köpa för 10 öre korv, om vi hade några pengar. För oss fattiga fanns det en spann vatten och skopa så vi kunde dricka om vi var törstiga.

Den före detta **småskolan** i Senås (Surteby-Kattunga) från 1893 ser i stort sett ut som den gjorde i början av 1900-talet. Bilden till höger är ett klassfotografi taget på 1930- eller 40-talet. Vedboden med avträde (utedass) finns kvar än idag liksom en jordkällare som fungerade som lärarens kyllda skafferier före det att kylskåpet var uppfunnet. När skolan lades ner på 1940-talet så startade en syfabrik här med fyra anställda. Byggnaden är ett karakteristiskt exempel på hur folkskolor ofta utformades och placerades i slutet av 1800-talet.

Läraren och lärarinnan

Visste du att det fanns en tid när lärarna kom till eleverna istället för tvärtom? Det tog tid för socknarna att färdigställa sina skolor efter det att lagen om skolplikt trätt i kraft 1842. Därför blev det vanligt under en period med ambulerande skolor, vilket innebar att lärarna gick runt i gårdarna och undervisade.

Att utbilda sig till lärare vid ett lärarseminarium var en stor sak i en tid då utbildningsnivån generellt var mycket låg. Läraren hade ett viktigt och ansvarsfyllt kall, och det ansågs vara ett yrke med hög status. Detta ser du sannolikt om du tar en titt på närmsta kyrkogård! De största och pampigaste gravstenarna kring sekelskiftet 1900 restes inte sällan över de manliga lärarna vid sidan av präster, fabrikerare och godsägare.

Den från början enhetliga folkskolan kom att delas upp från år 1858 i en tvåårig småskola och en fyraårig folkskola, men först vid 1900-talets början uppfördes mer allmänt särskilda småskolehus.

Lärarinneyrket var ett av få yrken som kvinnor fick ägna sig åt. Medan männen anställdes till folkskolan där de äldre barnen gick, blev kvinnor anställda som lärarinnor i småskolan då de ansågs mer lämpade att ta hand om de minsta barnen.

Idag kan det vara svårt att föreställa sig att kvinnor generellt inte fick lov att yrkesarbeta alls under 1800-talet och tidigare. Läraryrket var ett av de första som kvinnor fick lov att ha. Småskollärarinnan hade inte samma höga rang som den manliga läraren. Hon hade heller inte samma rätt att gifta sig och få barn, då kunde hon bli avskedad. Inte sällan var lärarens bostad större än lärarinnans, vilket kom sig just av att läraren kunde skaffa familj medan lärarinnan förväntades leva ensam.

I långa tider var det vanligt att en bostad ingick som en del i betalningen för ett utfört arbete, och det var vanligt att man bodde direkt i anslutning till arbetsplatsen. Därför ligger ofta lärarbostäderna i en del av skolhuset eller alldeles intill.

Lärarens hustru fick ingen lön men hon fanns ändå på plats som en viktig vuxen i skolmiljön. Lärarfrun vid Backens skola i Örbytrakten kunde plåstra om ett uppskrapat knä, ge en smörgås åt någon som inte alltid fick med sig ett matpaket hemifrån, och någon gång lagade hon ett byxben som fått en reva under lek.

Lärarbostaden från 1935 vid **Haby skola** (Örby) har behållit mycket av sin ursprungliga karaktär och har ett högt kulturhistoriskt värde. Den är ett fint exempel på hur 1920-talets normalritningar för lärarbostäder kom att förverkligas. Äldre lärarbostäder ligger alltid i nära anslutning till en skola vilket vittnar om att det förr ansågs självklart att bo helt nära eller på sin arbetsplats. Det tidiga 1900-talets lärarbostäder är ofta ganska stora och påkostade villor som bekräftade lärarens höga status i samhället.
FOTO: KARIN LUNDBERG VÄSTARVET.

”

Min pappa John fick sitta kvar. Han som hade varit en av de duktigaste pojkarna i klassen hade fått sitta kvar på grund av att han var vänsterhänt och hade svårt att lära sig skriva med höger hand. Pappas tvillingbror var högerhänt och blev uppflyttad.

”

Vi var lydiga och hade respekt för vår lärare, men om man skrattade för mycket kunde man få en örfil och stå upp en stund och skämmas.

”

Till badhuset i Kinna fick man åka ibland för att bada och göra sig rena. Det var ju inte alla som hade badrum och ordentliga tvättmöjligheter hemma. Där jobbade en tant som skrubbade rejält på ryggarna.

”

På och runt skolgården

Idag är vi vana vid att skolgårdarna är ganska innehållsrika, med flera »rum« i uterummet. Hur såg det ut kring skolorna förr i tiden? Ofta var skolgården inget annat än en enkel grusplan för lek framför skolan. Ibland fanns det en skolträdgård i närheten av skolan, där barnen fick lära sig trädgårdsskötsel. Dessutom fanns alltid utedass i närheten av skolgården eftersom det varken fanns vatten eller toalett inomhus, och veden som behövdes för att kunna elda i kaminerna förvarades i vedboden. Eftersom skolmiljön också fungerade som hemmiljö för läraren så ser man ibland också en jordkällare i närheten av äldre skolbyggnader – föregångaren till dagens kylskåp!

De monumentala folkskolorna som byggdes kring sekelskiftet 1900 fick stora skolgårdar, ofta omgivna av snirkliga staket i gjutjärn. I påkostade skolmiljöer som dessa kunde det också ingå en separat tjänstebostad för rektorn.

Från och med 1940-talet började man bygga särskilda skolmatsalar med kök. År 1946 beslutades det nämligen att skolmåltider skulle erbjudas i alla skolor. Före dess fick barnen ha

med sig mat till skolan. Ibland infogades matsal och kök i befintliga byggnader, men ofta uppfördes helt nya barnbespisningsbyggnader.

Från 1960-talet byggdes inte nya skolhus längre på höjden utan istället fick de breda ut sig över stora ytor så att varje klassrum hade markkontakt. Skolgårdarna fick nu en annan karaktär, och de omringades inte sällan av ett av ett flertal byggnader för olika funktioner. Byggnaderna innehöll dels de olika stadierna, dels administration, matsal, bibliotek med mera. Skolans yttre fasad förlorade i betydelse jämfört med det tidiga 1900-talets tjugusiga palats och istället var det insidan som var det viktigaste. De olika byggnaderna kunde vara sammanlänkade med förbindelsegångar eller korridorer, gärna runt en skolgård.

Under de senaste årtiondena har låg- och mellanstadiernas skolgårdar blivit mer innehållsrika och uppdelade med olika funktioner. De planeras numera med utgångspunkt från barns önsknings och sätt att använda skolgårdarna, och inte bara med tanke på de funktioner som vuxna ansåg att skolgårdarna skulle ha.

Än idag finns vedboden med avträde kvar vid **småskolan** i Vasse. Ett dass kan säkert framstå som en betydelselös byggnad, men i själva verket är den avgörande för berättelsen om hur det var att gå i skolan i en tid utan indraget vatten eller elektricitet.

Knalleskolan i Kinna, ritad av Lars Kellman. Huvudbyggnaden står idag tom och är rivningshotad på grund av stora problem med mögel. Undervisningen sker istället i paviljonger som står på skolgården.

Parksskolan i Skene uppfördes 1908 och ritades troligen av Lars Kellman. Inflyttningen till trakten var omfattande vid den här tiden, och behovet av nya skolor var stort. Mycket av den ursprungliga jugendkaraktären är bevarad, och skolans kulturhistoriska värde är högt.

Gymnastiklektion på gården utanför **Backens skola**. FOTO: TILLHÖR FÖRENINGEN AKTIVA ÖRBYBOR.

Skolan som markör och demokratiskt verktyg

Vill du lära dig mer om skolans historia genom tiderna?

Här får du några tips om vad du kan hitta mer information:

- undervisningshistoria.se
- lararnashistoria.se

Långt före 1842 års lag hade det föreslagits vid flera tillfällen att det borde finnas en obligatorisk skola. Bland annat ansåg en rektor vid namn Gustaf Abraham Silfverstolpe år 1809 att en gemensam skola för hela folket skulle kunna leda till demokratisering, större social gemenskap och ökade möjligheter till försörjning åt alla oavsett vilken bakgrund folk hade. Men han var för tidigt ute, omvärlden var inte mogen för hans idéer.

Folkskolorna var, vid sidan av sjukhusen och militärens kaserner, samhällets representationsbyggnader. Kring sekelskiftet 1900 ansågs det att skolorna skulle signalera för omvärlden att omsorgen om barnen – samhällets framtid – var mycket viktig. För att spegla bildningens stora betydelse uppfördes skolorna i en mer påkostad och monumental arkitektur i sten och puts istället för i trä som tidigare, som Parkskolan i

Skene eller Knalleskolan i Kinna. Att kunna visa upp ett nytt, fint skolhus var en stolthet för alla samhällen, och invigningen av en ny skola var en fest- och flaggdag.

Under folkhemstiden på 1940- och 50-talet kom skolan allt mer att ses som ett ideologiskt verktyg i demokratiseringen av samhället. En bred och allomfattande skola skulle lösa ekonomiska och sociala problem, och klasskillnader skulle utjämnas, trodde man. Samma idéer låg till grund också för de stora reformer som genomfördes under 1960-talet. Från och med 1962 ersattes 1800-talets folkskola med grundskolan, vilket innebar nioårig obligatorisk skolgång. Genom att alla elever gick i samma skola i nio år och fick samma bildningsbas skulle klyftorna mellan teoretiska och praktiska linjer minska. Skolan skulle bli ett redskap i skapandet av det jämställda samhället.

Framtidens skola Hur kommer den att se ut?

Skolan har förstås genomgått stora förändringar sedan skolplikten infördes i mitten av 1800-talet. Och den fortsätter att förändras i snabb takt. Men hur är skolan om hundra år?

Vi ställde frågan till några av de skolklasser som besökt Backens skola under våren 2016, klass 1A och 1B i Fritslaskolan och klass 2B i Parkskolan. Så här svarade några av barnen!

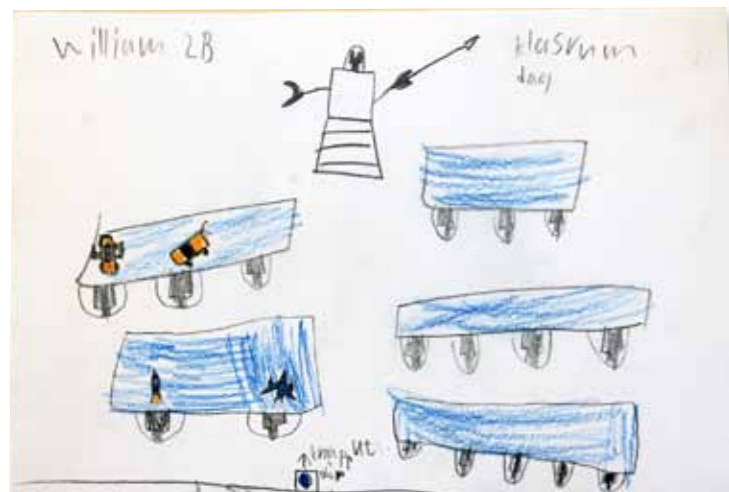
”

Allt är gjort av teknologi.
Det finns robotfröknar. Drönare
levererar pizza och cola.

”

Eleverna kommer att ha en timme rast.
Skolgården blir roligare. Fotbollsplanen är
inte grus längre, istället gräs. Och man fick
ta med sig dubbar till skolan.

”

Skolan är nog rund och kanske blå och skolgården kanske är på taket. Man kanske har djur i skolan.

”

Om man trycker på en knapp i matsalen så om man skriver en maträtt så kommer det en hand med mat tror jag. Jag tror att det finns ett bibliotek i skolan.

”

Alla har en inbyggd läsplatta i sitt bord. Böckerna är som ett usb-minne med bild och rubrik. Rasterna är väldigt långa. Om man är sjuk får man videolektioner. Dörrarna öppnas med ett chip i skoluniformen.

”

I gympan kommer det att vara robotar och mycket bollekar. Plus i matsalen kommer det att vara mycket fisk. Barn och vuxna har en robot på axeln, som kan hjälpa dem med olika saker.

”

Jag tror att barnen har skoluniform. Jag tror att det är telefonförbud i skolan. Jag tror att man har en egen dator.

Förteckning över kulturhistoriskt värdefulla skolmiljöer i Marks kommun

Nedan följer en lista över de skolor i kommunen som är särskilt värdefulla från en kulturhistorisk synpunkt och inte får förvanskas enligt plan- och bygglagen 8:e kapitlet, 13:e paragrafen. Listan är ett resultat av det arbete som pågår med att uppdatera Marks kommuns kulturmiljöprogram. För detta arbete ansvarar från Västarvets sida Karin Lundberg. Kontakta kommunantikvarien på Bygg- och miljökontoret ifall du vill veta mer om arbetet med kulturmiljöprogrammet.

Berghem socken

Södra småskolan i Gunntorp

Fritsla socken

Fritslaskolan

Hajom socken

Hajomskolan

Horred socken

Vasse småskola

Hyssna socken

Hyssna folkskola

Istorp socken

Fröhlichska skolan

Kinna socken

Knalleskolan (fd Kinna folkskola)

Rydals folkskola

Skephult socken

Skephults småskola

Skephults folkskola

Surteby-Kattunga socken

Senås skola

Björketorpsskolan (huvudbyggnaden)

Sätilla socken

Gunnared folkskola

Kräkereds folk- och småskola, Ubbhult

Torestorp socken

Strömmens skola

Torestorp f d folkskola

Torestorpsskolan

Tostareds socken

Tostareds småskola

Örby socken

Backens skola

Haby skola (läarbostaden)

Haratångens skola

Nya Örbyskolan

Parkskolan

Skene f d folkskola

Örby gamla skola (Kyrkskolan)

Öxnevala socken

Vik f d småskola

På *Backens skola* i Örby kan skolbarn idag få prova på hur det var att vara skolbarn under 1900-talets början.

Ordlista

Ambulerande skola Innebar att läraren inte var på samma plats varje skoldag, utan kom till eleverna. Vanligt innan skolhus hunnit byggas i alla socknar, och särskilt där avståndet mellan byarna var långt.

Centralskola Benämning för en skola som var central för hela kommunen

Folkhemstid Framför allt 1940- och 50-talet, en tid då tanken om byggandet av det så kallade välfärdsamhället var stark. Associeras ofta till socialdemokratiska arbetarpartiet och Per Albin Hansson.

Folkskola Äldre skolform som fanns mellan åren 1842–1972. Den första obligatoriska skolformen.

Funktionalism Variant av modernism där byggnader och områden planerades mer funktionsuppdelat än tidigare.

Jugendstil Arkitekturstil från 1900-talets början som var en motreaktion till det tidigt industriella byggandet. Organiska former och naturavbildningar är vanliga inslag. Organiska former och naturavbildningar är vanliga inslag.

Katekes Lärobok för undervisning i kristen tro. Under 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet var katekesen en av skolans viktigaste undervisningsmaterial.

Modernism Samlingsnamn för arkitektur uppförd i en avskalad och odekorerad stil cirka 1920–60.

Nationalromantisk Historisk arkitekturstil som var populär i början av 1900-talet. Influerad särskilt av medeltiden och en romantisk syn på nordisk vikingatid med ornament som till exempel drakar.

Normalritning eller Typritning Bestämmelser som staten tog fram för att styra hur något skulle byggas. Normalritningar för skolors utformning spelade en stor roll under slutet av 1800-talet.

Nyklassicism Arkitektur inspirerad av antiken, med till exempel kolonner och symmetrisk uppbyggnad. Har varit populär i flera omgångar, bland annat under 1920-talet.

Representationsbyggnad Påkostad byggnad som står som symbol för till exempel en verksamhet.

Småskola 1858 infördes denna benämning för folkskolans klass 1 och 2.

Källor

Andréen, Elisabeth och Thomas. Gullbergsskolan för alltid. 2015.

Backens skola. En berättelse om skolbarnen och deras hembygd. Red: Hagman, Britt. 2009.

Carlquist, Thomas: Hôtel Billingen. Byggnadsminnen i Skaraborg nr 7. Länsstyrelsen/Länsmuseet i Skaraborgs län. 1989.

De trettio första åren: Marks kommun 1971–2001. Marks kommun. 2001.

Dunér, Katarina och Hall, Thomas: Svenska hus: landsbygdens arkitektur: från bondesamhälle till industrialism. 1995.

Där färdvägar mötas: en bok om Örby och Skene. Skene-Örby hembygdsförening. 1981.

Kristenson, Hjärdis: Skolhuset: Idé och form. 2005.

Lundberg, Karin: Skolbyggnader i Marks kommun. Västarvet. 2015.

Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning/på nådig befallning utarbetade af Kungl. Öfver-Intendents-Em betet, Öfverintendentsembetet 2, omarb. uppl. 1878.

Sveriges bebyggelse: statistisktopografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Älvsborgs län. Del I (1947) och IV (1951).

Villstrand, Nils Erik: Kungen, bonden och skriften 1500–1800. Årsbok 2011. KVHAA. S 215–223.

Westberg, Johannes: Att bygga ett skolväsende: folkskolans förutsättningar och framväxt 1840–1900. 2014.

Skolor i Mark – ett kulturarv att värna om!

Alla som vuxit upp i ett särskilt område delar ett gemensamt minne av den lokala skolan. I skolan har alla vistats, i princip dagligen under flera års tid. Men vad betyder en skola för ett samhälle? På vilket sätt kan en skola bära en bygds livskraft och historia? Och hur kan en bevarad skola bidra till berättelsen om ett samhälles förändring genom tiderna?

Med denna skrift vill vi väcka intresse för skolorna i Marks kommun, deras historia och bevarande. Den är gjord som en del i det kommunala kulturmiljöprogrammet. Skriften tar oss med på en tur genom skolans historia genom tiderna, och visar på de utmaningar som skolbyggnaderna står inför idag.

LÅT STÅ!

